

נפש כפולה

עמי שטייניץ

פורסם בעיתון מצד שני

הגלריה של אום אל פאחם היא הגלריה הוותיקה והגדולה שקיימת ביישוב הפלסטיני בישראל. הגלריה מתוכננת להפוך בעשור הקרוב למוזיאון הערבי הראשון בישראל. במציאות הלאומית, פוליטית, דתית, תרבותית, האזרחית והמקומית המיוחדת נדרש שיח הייצוג השגרתי של עבודת הגלריה להשתנות. תערוכה לכשעצמה אינה מספיקה להכיל מורכבות קהילתית ואישית שכופה המציאות. מה שמתחייב הוא שינוי בתנאים ובזהות של התהליך האמנותי. עת של משבר לא נותנת להמשיך במהלכים המקובלים של יצירת אמנות והצגתה. השבר החברתי מעלה שאלות לגבי התפקיד הציבורי של הגלריה ולגבי משמעותה עבור חיי התושבים. עד כמה מבטאת האמנות את הזהות התרבותית כאשר המציאות נוקבת מבחינה קיומית? כאשר גלריה ניצבת במוקד של תנאים חברתיים מסובכים מתרחשים תהליכי חשיבה והתנסות שמפריים את שגרת התוואי של אמן, סטודיו, עבודת אמנות, תערוכה, גלריה, אספנים ומוזיאון. תנאים שונים דורשים פתרונות אחרים. דוגמאות לכך אפשר למצוא בגלריות הנמצאות בשכונות או מחוץ לערים המרכזיות בפריפריה. במקומות אלה לא ניתן לשמר את הזהות המקובלת של הקודים החברתיים המטופחים של עולם האמנות.

באום אלפאחם לדוגמה המהלך הוא של פנייה מעשית אל המרחב הציבורי. במקום שהגלריה תהווה מוקד אליו אמורים להגיע האזרחים יוזמת הגלריה פעולות בהן האזרחים, הבתים והסביבה הופכים למקומות אליהם מוליכה הגלריה. בתערוכה שנקראה "בבית" ונאצרה על ידי דרורה דקל ואבי איפרגן יצרו אמנים עבודות בתוך בתים פרטיים בשיתוף עם בני המשפחה. המבקרים בתערוכה באים אל הגלריה באום אלפאחם וממנה הם יוצאים לסיור בישוב שכולל ביקור בבתיים ומפגש עם המשפחות. כעת יוזמת הגלריה מהלך נוסף בו אמניות ואמנים מתחומי האדריכלות, העיצוב והאמנות יעבדו עם תושבים על עיצוב הסביבה העירונית במקום מגוריהם. הגלריה במקרה זה יוזמת מהלך שעתיד להשפיע על איכות החיים ועל מעורבות התושבים בשאלות של תכנון.

המהלך בו הגלריה והמוזיאון מרכיבים תוכנית על סמך מציאות חברתית מבטא הכרה אחרת לגבי מקומה של התרבות. הצירוף בין תחום התרבות לתחומי חיים אחרים מצוי גם בסוד רעיון "בית הספר כקמפוס תרבותי". בית הספר הוא זירת התרבות העיקרית של הקהילה, בו מתקיימת חשיבה אודות תכני הלימוד והשפעתם על חיי הילדים. בבית הספר באים לביטוי שאיפות ההורים לעתיד ילדיהם ונלמדת המשמעות של רקמת החיים האזרחיים. ידע והשכלה נרכשים בסביבה אנושית הפועלת ליצירת משמעות, זהות ושייכות. באמצעות השפה החזותית מתחזקת ההבנה העיונית של תכני הלימוד. השתלבות של כלי ביטוי אמנותיים בהוראה מוסיפה ללימוד העיוני סביבה של דימויים. סביבה שמשלבת את הביטוי החזותי במערכת ההשכלה מוסיפה לתפיסה המילולית מרכיבים של דמיון, יצירתיות, ומקורות תרבותיים.

היחס בין תרבות וקהילה נתון בשיח מורכב של שילוב והיפרדות. מצד אחד נובע הביטוי האמנותי מהליבה של ניסיון חיים ושל מציאות קיומית. מצד אחר מתבססת היצירה על הבעה אישית והערכתה בהקשר של תולדות התרבות. מצד אחד מקורות התרבות נובעים ממעיינות חברתיים נעלמים ומצד אחר הופעתה דורשת כשרון

ומיומנות ביצוע מוגדרים. הנפש הכפולה של התרבות מתבטאת במה שמכונה מסלול ההכרה האמנותי. מסלול הבנוי ממערכת מפותחת ומדרגת: אקדמיות לאמנות, היכלי תצוגה, ביקורת, מחקר, היסטוריה ותקשורת.

מערכת זו היא עתירת כספים וכרוכה בעלויות רבות. המציאות הכלכלית מפצלת עוד יותר את נפשה של התרבות. למערכות מורכבות ויקרות קשה לשמור על פתיחות וניסיונות. כמקור תקציב ופרנסה נטויות המערכות להפוך למגדלי שן תחומיים, מעמדיים ואתניים. מציאות זו עומדת בסתירה למהות הרב תרבותית, לסגולות הבינתחומיות ולמקורות הבלתי צפויים של יוצרי התרבות. ביטוי תרבותי נטווה על בסיס יכולת אישית וקבוצתית לצרף קצוות לכדי כתיבה חדשה. את מערכות הייצוג יש לבחון על סמך יכולתן להכיל קצוות ולבטא מכלול של זהויות. ביטוי זה אינו מצטמצם בהענקת במה לקולות שונים אלא מחייב זהות מושגית מקיפה.

זהות זו מתקשה להתפתח בציר הייצוג התחומי המקובל של העידן המודרני. המוצא הקפיטלי מערבי של הציר מותיר ומעמיק את מערכת הפערים הקהילתית, מקבע הגדרות זהות ומנציח אופני שליטה. על מנת לשנות את ציר הייצוג המודרני ניתן להפעיל כלים של ביקורת או לנסות להרכיב צירים חלופיים ולשנות את מפת הייצוג. שינוי זה אינו רק מוסדי. הוא מבטא דיון ערכי אודות זהות תרבותית ואפשרות שוות הזדמנות למימושה.

צירים חלופיים יכולים להתפתח בשתי דרכים: על סמך שינויים פנימיים במוסד קיים או על סמך התארגנויות חדשות. בשלוש השנים האחרונות אני עוסק בניסוי ובבחינה של הרכבת צירים חלופיים לדרכי הייצוג. מהלך אחד "עיצוב סביבה" מתרחש באום אלפאחם באמצעות הגלריה לאמנות במקום. מהלך אחר מתרחש בבתי ספר בראשון לציון תחת הכותרת "בית הספר כקמפוס תרבותי" ונערך באמצעות הסדנה לאמנות ברמת אליהו.

הסדנה לאמנות ברמת אליהו, מפתחת רעיונות שיעניקו משמעות מעשית לתפקיד התרבותי של ההוראה. בית הספר הוא יותר ממוסד לימודים. הכלת התרבות כיסוד משולב בהוראה נערכת באמצעות אמנים, סדנאות וגלריה בבית הספר ושילוב השפה החזותית במקצועות הלימוד ובקהילה. שילוב השפה החזותית בתחומי הלימוד בשיתוף סגל ההוראה, תלמידים, תושבים ומקומות מסביבת הקהילה מוצגת לציבור בגלריה של בית הספר. הפעלת כלי ביטוי מקצועיים - תערוכה, סרט והצגה - כחלק מתוכנית הלימודים, חיי הקהילה והסביבה, מביאים אל סביבת ההוראה את דרכי הייצוג של התרבות. בית הספר ישמש מוקד של ייצוג מקומי ומקום לביטוי ולדיון בנושאי הלימוד והקהילה.

כך, בשיעור גיאוגרפיה נלמד האטלס על סמך המקורות התרבותיים של משפחות התלמידים, בשיעור גיאומטריה מתועדים גופים גיאומטריים בסביבת המגורים ובמסגרת לימוד הסיפור העממי אוספים הילדים סיפורים מקרב בני הקהילה. המקורות הללו נאספים, ובעזרת אמנית או אמן שקיבלו סטודיו בבית הספר, מוצגת בגלריה הבית ספרית תערוכה המצרפת ידע, תרבות וקהילה. פעילות הגלריה בבית הספר מסמנת את המקום כמוקד של יצירה ותצוגה. מקום שלצד ההוראה מבטא את הקהילה כמרכז תרבות. סדרה רחבה של מוקדים קהילתיים תשרטט מפה אחרת של פעילות תרבותית, חילופי תערוכות, הגדרת קהל ושיח הזהות.